

P. HORVÁT ENDRE ÉS BLUMAUER.

I.

Az irodalomtörténet ismerője kétségtelenül csodálkozással kérdi: hogy ez a két költő mikép kerül együvé?

Blumauer, a maga idejében oly népszerű travesztált *Aeneis* pajkos énekese, képzeletének szeszélyes csapongásával és izlésének szertelen szabadosságával játékot űz mindenből, a mi szent, különösen a pápai és papi, szerzetesi és apáczai világ tisztaságát, dancos anachronismusaiban a katolikus egyházat minden fenségéből kiforgatja, s összes égi és földi tekintélyeit lerántja, kigúnyolja, s a mulató közönség hangos kaczagásának dobja oda. Olyan igazi kedvteléssel, olyan szívbeli gyönyörűséggel állítja őket a legképtelenebb helyzetekbe és a legcsúfondárosabb vonatkozásokba, főleg a pápákat, barátokat és apáczákat, legkivált pedig a jezsuitákat, hogy igen sokszor nem annyira a költő szilaj vidámsága, mint inkább a volt jezsuita harsogó hahotája üt a fülünkbe, ki szinte tombol, hogy a fegyelem fékéből és a rendi ruhából kiszabadult. Minden a mi papi, minden a mi egyházi, álságos és nevelésért előtte, még a Miserere, a De profundis, a Requiem is csak azért jut eszébe, hogy komoly ünnepi borongásába legalább utólag belefűtyölhessen! Ha mégis elmelegszik, s megszállja az ihlet: legfőlebb a szabad kőműveseket zengi meg; vagy ha még magasabbra hangolja lantja idegeit: az ökrök, szamarak, disznók, bolhák, kakasok és libák dicsértét mondja el. Ah, azok a szegény libák, minden Márton napján vértanúságot szenvednek, s az egyház még sem kanonizálja őket!

P. Horvát Endre ellenben a kanonokok, prépostok, apátok és püspökök kegyeletes dalnoka, kinek névnapra, kinevezésre, beiktatásra, általában minden alkalomra készségesen zendül meg a húrja. Ha nem is az első írott, mindenestre az első nyomtatott verse névnap felköszöntője Márton József kanonok tiszteletére: ezzel mutatja be nevét a közönség előtt. S költészetének ez a nyitánya talán még el sem hangzik, újra megszólal éneke: Somogyi Lipót, az új pápóczi prépostot dicséri és az elhanyagolt plébá-

niák támogatására buzdítja;¹ majd Balog Sándort üdvözli, az új szent-adalberti prépostot, kit a tudomány és közjó szeretete kézen fogva vezet s gyorsan előbbre ragad.² Még nagyobb örvendezése a püspökök székfoglalására és emelkedésére. Dréta Antal, zirczi apátról és Kovács Tamás pannonhalmi főapátról, kiket szintén lelkesedve megénekel, nem is szólva — Vilt Józsefben a főpapi jószágot, Paitner Mihályban a nagy műveltséget és igazgató bölcseséget magasztalja; Schwarzenberg Ernőnek már a nevére is hevül, mert messzire száll az a tenger szorulatjain innen és túl, mint Flóra virágaiból az ambrózia-illat; azt hiszi róla, hogy a herczeg Győr Periklese lesz, kit Hunnia énekesei dicsőítenek; Juranics Antalnak az erkölcsétől melegszik, mert a szilajságokat zabolázni fogja; s tőle, mint a volgai magyarok késő ivadékától a nemzeti nyelv pártfogását várja. Horvát Jánosban, a pesti theologiai kar igazgatójában pedig a kitűnő észti, cátói lelket és cicerói nyelvet köszönti; nálánál hatalmasabban magyarul Pázmány óta még senki nem szólt, — Pázmány és Bossuet egy személyben; Rudnay Sándor primás, az új biboros meg egyenesen, mint a ragyogó nap az egek tisztásán, úgy tűnik fel előtte minden erkölcs fényében. Kiadott és kiadatlan verseinek jelentékeny része ilyen örvendezésekből áll: a költő egész pályája alatt, nyitányával összhangban, az egyház lelkesedő szolgája az egyháznagyokért. Állásuk és hatalmuk, hivatásuk és befolyásuk egyiránt tisztelettel tölti el, s ő, a szegény plébános, ki csak élte alkonyán emelkedhetett az alesperességre, az alázkodó hódolat hízelgő kifejezéseivel halmozza el őket; miközben nem egyszer önmagáról is elfeledkezik, mert alázkodó hódolata és hízelgő bókja rendszerint a túlzásba, olykor a neveltségesbe csap.

Blumauer az illuminatizmus korának írója, ki Bécsben a szellem felszabadítása és felvilágosodása érdekében harcol: de mint emberöltőjének annyi fia, mélyebb erkölcsiség és nemesebb ízlés hiányában, a végletességet képviseli. Hiában, az elmék a tartós nyomás alatt sokkal erősebb nyüggöt szenvednek, semhogy a nyomás megszüntével a szabad gondolkozás mómora el ne kapja őket, a szemek a tartós homályban sokkal inkább elszoknak az éles látástól, semhogy a világosság nyilta káprázatot ne okozzon bennök: azért ebben az időben az illuminatizmus követői közül igen sokan elvesztik a helyes mértéket, melylyel mérjenek, mint Blumauer is. A mi magasztos, lealacsonyítja, a mi alacsony, odában felmagasztalja, mint azt a bizonyos széket, melyen még az apácza sem rejtőzködik, s egyenesen a királyi székhöz hasonlítja, mert rajta is milliók közül csak egy ülhet. Ily módon, mélyebb erkölcsiség és nemesebb ízlés nélkül, gyakorta lesz közönséges, gyakorta meg szennyes; érzéke és érdeklődése az emberek és dolgok neveltséges

¹ *Horvát István kiadallan levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti múzeum birtokában. 1425. Quart. Hung. 1805. márczius 31-ről.

² *P. Horvát Endre*, Győr, 1805. április 3-ról.

vonásaihoz hajlik, a hírneves hősokeket és fenséges cselekményeiket csak torzítva, ha lehet mondani, visszajáról látja: keze alatt az epopeia travestia lesz. Aeneas, a római nagyság hagyományos nemzeti megalapítója, az ő szemében csak lézengő kalandor, ki az elhamvadt Trójából a Vatikán építésére indul, Karthágóban kávéházba siet, hogy az ujságban a maga dolgait olvassa, mint a mai hamisítók és sikkasztók. Harczai Turnussal merő kakas-viadalok, melyeket asszonyi perpatvar igazgat. A Blumauer olympi istenei és keresztyén szentei, pogány királyai és egyházi fejedelméi a bohózat csörgő sipkájával járnak-kelnek, beszélnek és cselekednek, a műfaj *törvénye* és az ő egyéni *hajlama* szerint. Mert ez a kettő teljesen megegyezik. Kora dívatos eszmeáramlatánál, a maga fejlődésénél, gondolkozásánál és léhaságánál fogva épen a travestia-ra való, csak természetes ennél fogva, ha Aeneisével alkotja meg legsikerültebb művét, mert benne egyénisége a legteljesebb kifejezésre juthat. Könnyű szeszélylyei és pajkos szabadossággal csapong, sokszor izléstelenül, mert a régi tekintélyeket megtagadva, a régi előítéleteket kikaczagva, s a régi világ tisztesség-tudásától elszakadva, — semmi tekintélyt, semmi hagyományt, semmi illemet nem ismer. Fenséges nincs is előtte más, mint *II. József*, az illuminatismus császári híve; kinek bölcsességét, kegyességét, emberiségét ép oly tisztelettel, mint hódolattal örökíti meg annak az útszéli csárdának czégér-képén, mely előtt Aeneas és Pallas scregökkal egy pohár pálinkára megálltak.

P. Horvát Endre ellenben az újabb elsötétedés időszakában, Ferencz uralkodása alatt lépett a költői pályára, a mikor a nagy forradalom pusztító viharai és rémes iszonyai miatt ijedtség vette meg a király és kormány szívét, s kémeikkel, rendőrökkel erőszakosan védekezett minden szabadabb eszme ellen, s eleve elnyomott minden szabadabb mozgást. A nemzeti élet elernyedt, s a nemesebb lelkek egyfelől a végletek félelme, másfelől a jelen sivársága miatt a régi századok hagyományaiban kerestek vigasztalást. A jövő kilátása elborult: s csak a mult dicsősége ragyogott még előttük. Ilyenkor a tekintélyek uralma fölélenkül, a hagyományok ereje nő, s a társadalom tisztességtudása komolyabban nyilatkozik, kivált a jó vidéken. P. Horvát Endre a kicsi Téten, egészen ennek az iránynak, ennek a szellemnek kifejezője, a régi jó idők vitézségének, egyszerűségének, erkölcsseinek és szokásainak magasztalója. A fölkelő nemzetet, melyet dél, napkelet, éjszak és nyugot őrszeme kísér, ujjongva köszönti, s mint Attila maradékát őseinek követésére buzdítja. Zircz emlékezetében a magyar czisterceziek történetéhez fordul vissza, s azt rajzolja; de a szerzetesi élet egyszerű keretében az idylli festések hősi képekkel, a lyrai elemek epikai töredékekkel váltakoznak. Lantja komoly és ünnepies, nem egyszer nehézkes, még többször méltóságos; s mindazon, a mi vallási és nemzeti, kegyelettel csüng. Az ő hőse a honalapító Árpád, isten választotta fejedelem, bölcs, kegyelmes s

mindeneken diadalmas, aztán osztályos vezérei, valamennyi hős és erős, törzsének gondos atyja és biztos ótalma, meg az ősi magyarság, ez a növésre sudár, elmére vidám nép, mely szájára hazug és szemérmetlen szót nem vesz. S tovább egy évtizednél lobog égő lánggal lelkesedése értök, míg dicsőségüket epepeiájában elzengi. Hősi éneke meg-megcsattan, sokszor erőre kap; s mint a tárogató zúg; még lyrai költeményei között is a heroidjai sikerülnek legjobban. A régi rend híve, ki II. Józsefben is nem a felvilágosodott fejedelmet, hanem az alkotmányértő kényurat látja, s nem az ő személyeért, hanem az Ányos haragos verséért: *A kalapos királyért* hevül, melyet minden áron bírni óhajt.¹

Van a két költő természetében mégis valami, a mi rokonságot mutat. Hivatkozunk mindjárt arra, hogy P. Horvát Endre, örvendezései ellenére, ha úgy négy szem között, bizalmasan szólhat, nem sokkal irgalmasabban itéli el a papokat, barátokat, általában a fekete ruhásokat, mint Blumauer. Azt hiszi róluk, hogy az irigység, incselkedés, rágalom és minden küzködés nemtelen lelke lakozik bennük. Az egyik epigrammjában, mely a *Szent Péter templomáról* szól, a pápai tanítást élesen bélyegzi meg, a mint a vers maga tanuskodik:

A kőből fölemelt vatikánumi templom amannak,
Mellyet Krisztus urunk szent tudománya hagyott,
Bár kőszálra tevé, falait szétszórta. Az adáz
És makacs emberi ész mily szakadásnak oka!
A hitnek patyolatja alatt szabad ingyen eladni
Oltárt, országot, s vérbe keverni vasat.²

A másik epigrammjában pedig, *Egy asszonyt-gyűlölő barátul*, rikitő vonásokkal festi a részeges, érzéki papot, a szüneteskedés foszlányos fátyola alól a buja gerjedelem ki-kitetszik. Ime, a mint róla gondolkozik:

Madzag övedzi hasát a csuklyás szürke barátnek,
A szerelem kölykét arra akasztja, szegény.
A szőlő nedvnek megfogta penésze veséjét,
S így, hogy az asszonyokat gyűlöli, már ne csudáld
Gyűlöli? hidje manó, mért ásít és nyeli nyálát
A hányszor valamely szép Helenára tekint?³

P. Horvát Endre azonban az efféle vélekedéseivel a nyilvánosság előtt hallgat; mert egyfelől jobban tiszteli az egyházat, semhogy a léhák miatt iránta maga is léha lenne, másfelől beá-

¹ P. Horvát Endre, Tét, 1813. október 28-ról.

² P. Horvát Endre, Győr, 1805. október 18-ról.

³ Ugyanaz. Ugyanott.

tása józanabb, semhogy néhány elmés vagy kétes élczért a veszedelemnek neki menne. Mert bizony az ő idejében nálunk a Blumauer módja sem tildőzés, sem megtorlás nélkül nem maradott volna. Csak legmeghittebb embereinek beszél, kik vallásos vagy erkölcsös méltatlankodásának kitöréseit férfiasan megőrzik: épen azért ez a felfogása, természetének ez a tulajdonsága az irodalomban ismeretlen. De a mi a rokonságot még csattanósabban igazolja, az a határozott hajlama, mely a költészet vígabb műfajaihoz vonzza, s azok művelésére unszolja. Már Szász Károly észrevette és kiemelte, hogy a *Borbély Helena* hősi levelében a humor egész a satira erejéig emelkedik.¹ Ez a hang, a humor és satira hangja, nem idegen nála, sőt egyenesen eleme: úgy hogy írói egyénisége sokkal gazdagabb, munkássága sokkal változatosabb, semmint az irodalomtörténet rajzolja. Mert nem mindig az a komoly ember, kinek a Döbrentei-birta arczképe mutatja. Nyugodt tekintetében, kivált fiatalabb korában, a lélek elevensége meg-megvillan, s öszszevont ajka nem egyszer pajkos dévajságra csattan. Nemcsak Horvát István vallja róla, hogy a nyájasságban nyájás, a vígságban víg, az okos bölcselkedésben okos, a szerelmesek között szerelmes tud lenni;² de a széphalmi mester is el van ragadva szeretetreméltó voltától, mikor téti tűzhejénél meglátogatja³ s lantja húrjain nem mindig ünnepi hangok, pajkos bolondságok is fakadnak. A mikor a költőre az est reáborúl, biztos magányában, maga-szürte téti vagy pázmánda bora mellett, kifejezésének szigorúsága felolvad és a dévaj múzsának örömeit áldozik: *pályája kezdetétől fogva ír satírákat, gúnyorvos vagy játszi epigrammát, komédiát és travestiát, lüktető kedvvel és váltakozó sorral.*

II.

1805-ben Horvát István bosszankodva említi neki, hogy a székesfejérvári papnevelőház főnöke,

Kit *Simonyi Pálnak*⁴ hívnak az angyalok odafenn.

Itt örökre névtelen . . .

az egyik tehetséges növendéket, *Majer Józsefet* eltiltotta a magyar levelezéstől azzal a hazafiatlan kifakadással: »Quid stultizat, Hungarizat?« S az utolsó ázsiai magyar,⁵ a mint Eötvös József báró a nagy történeti álmódozót nevezte temetésekor, keservesen panaszkodik, hogy ilyesmi nálunk még a XIX. század clejzen megtörtén-

¹ *Szász Károly*: Emlékbeszéd P. Horvát Endre fölött. Budapest, 1879. 16—17 l.

² *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1893-iki évfolyam. 435 l.

³ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 155 l.

⁴ *Kúti Márton*, székesfejérvári papnevelő-intézeti kormányzó szíves értesítés. 1894. szeptember 14-ről.

⁵ *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1894-iki évfolyam. 102 l.

hetik; aztán felszólítja kedves Andorát, *mivel a satira nemében igen szerencsésen dolgozik*, hogy vegyen magának időt a reverendissimus lepocskolására.¹

A fiatal költő csakugyan elkészíti a besavanyítót, nihelyest ideje akad. S mikor barátjának elküldi, felkéri, hogy mutassa meg Virágnak, ítéljék meg és végezzék el szigorú bírálattal, hogy lehet-e belőle idővel, ha nem fúró, legalább kalapács; s felhatalmazza, hogy juttassa kezébe annak a kis papnak is, kivel a dolog megeseett, sérelme vigasztalásául.²

A satira ma is megvan. Címe: *Nyelvünk ócsárlójáról*. Latin jeligéje az Ovidius ismeretes mondása: Documenta damus, qua simus origine nati. A magyar pedig egy olyan példabeszéd, melyet népünk, ha olykor elejt is, le nem ír. Ha költőnk leírja és gyászvitézére alkalmazza, bizonyrágot teszen véle mind a hazafias felháborodásról, mely benne forr, mind hangja nyersségéről, melyet még az ízlés nem mérsékel. Úgy festi a szörnyet, hogy »a gazembernek ideálja« legyen. Harczolva ül boros poharai közt dús asztalánál, mint boldog Anakreon: ott, a hol elhunyt királyaink nyugosznak, üstökös atyáink gyülekeztek, s a visszhang szittyai szókra felelt. Majd puha ágyszékre telepszik, élire rakott pénzét előszedi, meredt szemekkel és bolond örömmel számlálja; aztán a tiszteletes zsvány hátrafeszülve, nyálát folytatva, pislogva dörög, érthetetlen énekeit elmorogja; fcszlányba bújik és félre suhan, hogy lyukadt veséjét valamely Hekubának aszott ölében lehűtse. Ha kedve nem telt s nem nyalagodhatott: forr vére, dül-fül, szitkozódik, lomha cselédeit mennydörgő szókkal hajszolja, míg ágyba kerül, szuszog és alszik. Másnapra kelve komor képpel ódöng, mert még asztal előtt, s véletlenül körme közé akad egy kised levél, melynek más vétke nincs, mint hogy magyarul magyar írta; mégis érte mint pusztai komondor a félve mászó kis ebnek, fogcsikorgatva neki rohan a derék ifjúnak és fene hangon bolondnak kiáltja.

Itt a költő befejezve a visszataszító képet, egyszerre a maga megfélekezetthez fordul és keserű szemrehányással kérdi, hogy ezt várta-e tőle a sebbe merült haza, mely az érdempolczra juttatta, ezzel fizet-e szép jövedelmiért, melyekben úszkál ő, az országgyalázó, ingyenélő, a magyarok nevének szenyje; majd igaz fájdalommal panaszodik, hogy a régi szittyák szűz maradékának oda kellett jutniok, hogy kénytelenek nyelvük sorsa mellett kiszállni. Oh, mint szeretné eleink dicső árnyékait az Elyseum szelíd forrásai mellett fölkeresni, hogy ott keservét elzokogja s Attila véreit, Álmost és Árpádot kérje, mikép hányják kardjok élére s vágják sok ezer darabba, kik nemzetünket gyalázzák.³

¹ Horvát István, Pest, 1805. márczius 27-ről.

² P. Horvát Endre, Győr, 1805. október 18-ról.

³ P. Horvát Endre, Győr, 1805. október 18-ról.

A költemény elhibázott kísérlet. A fiatal író sem a mértéket, sem a hangot jól meg nem választja. Még nincs tisztában azzal, hogy az alak és tartalom között összhang uralkodik: a kettőnek belső egységbe kell fornia. Az alcaeusi vers a maga szerkezetének fordulatosságában, első felén az emelkedő és eső ütemek, második felében az emelkedő és eső sorok váltakozásával és lendületességével a nagy eszmék és hevülő érzések tömött és határos kifejezésére alkalmas; az alak lebegésével a beszéd mozgalmassága, ereje épen összetalál. A satira ellenben a részletező leírást, folyamatos előadást, s ötletes fordulatai mellett is az élező fokozást és csattanós betejezést szereti. A fiatal író az ódai mértékkel nem boldogul, satirájának csak a vége olvad az alakkal össze, a hol a vers hangja megváltozik s az ódaiba csap. Így vét egyszerre mind az anyag feldolgozásának módja, mind a hang egysége ellen. A mellett nyelve nyers, izlése csiszolatlan s nem a gondolatok súlyában, hanem a szavak vaskosságában keresi a hathatóst és jellemzetet; verse nem is annyira satira, mint besavanyító, a miként maga nevezi. Minden fogyatkozásában mégis fölötte tetszik az; Horvát István, Vitkovics, Révai, Virág egy értelemmel magasztalja.

»Satirádnak elégsége — írja Horvát István, — elhitette velem, hogy kalapácsuk lehetsz a rossz hazafiaknak. Az a veszedelem környékezzon meg tégedet, mellyel a szentes lelkű reverendisimust s egy híron pendülő egyéb társait ijeszted, ha szerencsés költői tűzű tehetségeidet el hagyod parlagosodni ifjúságodban. Nem szokásom az átkozódás, most mégis átokra fakadtam, mivel által látom, hogy a te illetén lankadságodból nagy kár háromlanék a hazai literatúrára. Fölséges munkákat várnak Tőled Révai, Virág, Vitkovics, kikkel a satirát közlöttem és dícsérték az Ideálét, mellyet oly gyönyörűségesen és természetesen rajzolsz, hogy benne valóságosan a herce kanonok uraknak személyöket kevés munkával föltalálhatni. Még a titkos és zár alatt tartják foglatosságait is mely igazán eltaláltad.« Majd hozzá teszi, hogy a verset a pesti papnevelő-házba Majer Józsefnek is beküldötte, ki tiszteletét és köszönetét jelenti neki azért, hogy a mikor a nyelvért buzgólkodott, rajta szánakodott.¹

P. Horvát Endre, a mint levelezéséből kiviláglik, egész csomó satirát alkotott: de azok vagy megsemmisültek vagy lappanganak valahol. Az egyik, a *Kengyelfutó*, melyről ismételve megemlékszük, a gyorsan boldoguló társadalmi szélcsapó rajza lehetett, ha a vonatkozások összevetéséből következtethetünk. A mikor Horvát István 1812. telén nála jár, felolvassa neki, s ettől az időtől fogva barátja kölcsönös szeretetükre hivatkozva egyre sürgeti, hogy számára másolja le, mikép comico-satiricus tüzet csodálhassa, s ha megkapta, győzedelem-napot ülhessen. A költő azonban késlekedik;

¹ *Horvát István*, Pest, 1805. november 26-ról.

majd azt tervezi, hogy a verset meggyarapítja, majd az tartja vissza, a mikor már a *Révai Bastilljával* leírta is, hogy a postán eltévedhet, pedig igen kényes jószág.¹ Mégis megígéri, hogy venni fogja; s Horvát István előre örül, mert ha akarta volna is, a mióta hallotta, elfeledni nem tudta. S pár hét múlva a költő csakugyan elküldi neki, még abban az alakjában, a melyben előtte felolvasta, de elvégzett szándéka róla, hogy megváltoztatja és meg bővíti: kísérő soraiban lelkére köti barátjának, hogy szemem szedett híve legyen az, kinek megmutatja; a nevét pedig általában titkolja, nehogy körmére koppantsanak.² Horvát István gyönyörködve olvassa, de most nyugodtan bírálja; s maga is arra az ítéletre jut, hogy még ki kell egészíteni és sokat másképp kell benne rendezni.³

Eztán nyoma vesz a Kengyelfutónak: de a költő víg és pajkos műzsájáról még elég adatunk beszél. Megmaradt az a kedélyes epigrammja, mely Helmecczyról enyeleg, ki a Báróczy és Berzsényi kiadására felügyelt. Neve előbb Serfőző volt, melyet a Kazinczy tanácsára változtatott el; de úgy látszik, a családi név emléke és hagyománya azontúl is elevenen élt — a *ser* iránt való szeretetében. Merész és önkényes szóújító volt, ki semmi túlzástól vissza nem riadt, semmi tekintet előtt meg nem hajolt. Az epigramm ép ezen a hibáján ütközik meg, de parányi jellemzésében az ügyelő egyéb fogyatkozásait is megcsipkedí. Ime, következőleg hangzik:

Helmecczy hát ügyelő? Ügyelő hát Helmecczy valljon?

Ügy, de ha Helmecczy csak szöszke Katára ügyel.

Ügy, de ha Helmecczynek füstös sörházban ügyelni

Kell, mit akar, mikor ő könyvre ügyelni akar?

Báróczyt meg agyan, főllágytól talpig ügyelte:

Ah, ne ügyelj többé, Helmecczy ah, ne ügyelj!⁴

S megmaradt rövid ismertetése annak a vígjátéknak, melyet a költő még a század első évtizedében írt valami borkóstoló fősvényről női személyek nélkül. Pap létére csak a férfi-népség körében kívánt mozogni, hogy a saját tapasztalásából meríthessen és híven jellemezhesen. Horvát István azonban, kivel a darabot közölte, reá beszélt, hogy alakítsa át s nőknek is juttasson benne szerepet. Hiszen kétségtelenül a cselekmény bonyodalma így gazdagabb és változatosabb, az alakok jellemzése szinesebb és finomabb lehet. A költő el is készítette a kívánat szerint, s bár úgy találta, hogy most jobb, mint a minő volt; de az egészen ki nem elégítette.

»Vannak ugyan benne — írja, — elég nevetésre valók; de ez

¹ P. Horvát Endre, Tét, 1813. június 1., szeptember 14.

² P. Horvát Endre, Tét, 1813. október 28-ról.

³ Horvát István, Vaál, 1814. július 31-ről.

⁴ P. Horvát Endre, Tét, 1814. november 29-ről.

nem elég, magam sem tudom, mi héjával vagyok, de azt tudom, hogy nem tökéletes. Már az az egy régi Bak is túrhetetlen benne, mellyet annyiszor nyúsztak, hogy a főszemély egy vén fősvény és ebben Plautust is kritizálni lehet, noha az ő fősvényeinek karakterizációja fölséges. Mégis gyalulgattam volna rajta, de épen reám parancsolt ő méltósága, hogy a jövő börtben a győri püspöki templomban bőjti prédikációkkal kiálljak. Addig elég lesz az nekem komédia helyett.¹

Barátja kedvezőbbben ítélte meg a darabot. Azt hitte róla, hogy a benne uralkodó ébredett hang sok pesti magyar hazafit nyájias nevetésre fakaszthat. Azért sürgetve kérte tőle, ha semmit nem javíthatott volna is rajta, hogy Kulcsár Istvánnal, ki ez idő szerint a magyar színi-társaság igazgatója volt, tüstént előadat-hassa. Nyugtatgatja és biztatgatja, hogy nem kell mindenben a tökéletességet keresni; különben a javítás mindössze csak abban állhatott volna, hogy »fehér személyeket« csúsztasson a szereplők közé. Képzületében már előre örvend a köznép hahótás kaczagásának, a mint a borkóstoló vénnek furcsaságain és tréfaságain mulat és gyönyörködik.²

Ám a költőre, mielőtt ez a biztatás elhangzott, oly baleset súlyosodott, melytől kedélye egészen elborult. Szolgája ügyetlenségéből egy nehéz, tíz-mázsás való széle jobb hüvelykére csapódott, s azt összezúzta, úgy hogy a bőjti beszédeket csak a legnagyobb kinnal tarthatta meg. Kezét nem mozdíthatta; s a mikor a szenvedésről szólott, a szónok maga is szenvedő volt. Püspöke meg is érintette, hogy irregulárisá lett s nem volna szabad miséznie: de megfelelt neki, a mint a józan okosság felelnie adta. A bajnak annyi káros következménye mégis maradt, a mint maga megvallja, hogy természete szokáson fölül komorrá vált, vidámsága a sok fájdalom miatt sokat vesztett. Úgy érezte, hogy a víg föltételek teljesítésére többé alkalmatlan, s ebben az állapotában, nagy kedvetlenségében a komédiát elszaggatta.³ Pedig a kinek lelkében a derű, vérében a lobogás, s az emberek és dolgok furcsaságai iránt születésével nyerte a megfigyelő szemet, az csak ideig-óráig borúlhat el: jó kedve napja mielőbb kiderül megint. P. Horvát Endre ismét visszatért a víg Muzsa szolgálatába és belekapott a Blumauer Aeneisének magyarításába.

III.

P. Horvát Endre figyelme 1805-ben fordul először a travestált Aeneisre. A magyar fordításról és szerzőjéről kérdezősködik;⁴ a mi bizony nem csoda, mert mind a kettőről ma is édes keveset

¹ P. Horvát Endre, Tét, 1808. február 7-ről.

² Horvát István, Pátka 1808. szeptember 6-ról.

³ P. Horvát Endre, Tét, 1808. február 29., december 10-ről.

⁴ P. Horvát Endre, Győr, 1805. június 7-ről.

tudunk. A fordítás első három könyve 1792-ben megjelent és rendkívül tetszett;¹ elannyira, hogy még két nemzedékkel előbb kedélyes öreg urak tréfálva idézgették csipősebb szakaszait az aszszonyok és papok bosszantására: de mind a mellett folytatása elmaradt. Az idő pora aztán a szerencsés kezdetet ellepte és a feleltség teljesen elborította: irodalomtörténetünk mindössze annyit említ róla, hogy *Szalkay Antal* »csapongó szeszéllyel travestált Aeneisében a csélcsap hangot biztos érzéssel mérsékelni tudta.«² De magáról az íróról sem igen több a följegyzés, legfőlebb annyival, hogy a Schedius Lajos vállalata elhunytát tudomásul veszi és ismertetésül hozzáteszi, hogy Szalkay előbb a nádor szolgálatában állt, utóbb nyugalomban élt, s mint komikus költő igen tehetséges volt, nemcsak a travestiában, de az első magyar énekes színjáték, a Haffner-féle *Pikkó herczeg és Jutka Persi* szomorú víg opera átdolgozásában is.³ Ezenkívül még csak annyi öröklődött át róla, hogy Erdélyben született, a miről egyes tájszavai — a *jedtség* és *jándék* ijedtség és ajándék helyett tanúskodnak. De hogy hol? Azt még gyanítanunk sem lehet. Annyi valószínűnek látszik, hogy 1753-ban született, mert elhaltakor 1804-ben *ötvenegy* éves volt,⁴ annyi is valószínűnek látszik, a kolozsvári töltött káposzta és piarista betűk emlegetéséből, hogy Erdély fővárosában, a kegyesrendiek főiskolájában tanult: de bizonyítani a múlt századi anyakönyvek megsemmisülte miatt nem tudjuk. Élete pályájából sem ismerünk egyéb adatokat, mint a miket a Horvát István kiadatlan levelei barátja kérdezősködése alkalmából elmondanak.

Szalkay Antal ezek szerint a fiatal Sándor Lipót nádor titkára,⁵ Schedius Lajos állításaként belső legénye volt;⁶ e szolgálatába pedig 1790 végénél előbb nem léphetett, mert az országos rendek a főherczeget csak novemberben választották meg. De úgy tetszik, hogy a nádor a kedélyes és ötletes embert hamar megszerette és bizalmára méltatta, legalább a hagyomány arra enged következtetni. A nádor asztalánál, a mint Burián Pál, az író személyes ismerőse beszélt, egy ízben a Blumauer Aeneiséről volt szó, s valaki a vendégek közül azt vetette oda könnyedén, hogy az ilyesmi magyarul lehetetlen volna, a mire Szalkay magában egyet morgott. A nádor észrevette és megkérdezte: mit beszél?

¹ *Virgilius Éneádssa*, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. I. Rész. Bécs, 1792.

² *Toldy-Gyulai*: A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1878., 140 lap.

³ *Ludwig v. Schedius*: Zeitschrift von und für Ungern. Pest. Jahrgang 1804. 130 l.

⁴ *Zierer Károly*, budapesti, tabáni plebános szíves értesítése, 1894. szeptember 27-ről.

⁵ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

⁶ *Ludwig v. Schedius*: Zeitschrift von und für Ungern. Pest, Jahrgang 1804. 130 l.

Ő pedig habozás nélkül felelt, hogy de bizony lehetséges, sőt ő maga le is fordította. A nádor felszólítására kéziratát előhozta és a társaság nagy mulatságára bemutatta.¹

Annyi bizonyos, hogy még a nádor szolgálatában volt, a mikor az első három könyvet közrebocsátotta. Bizott talán a bemutatás sikerében, de bizott minden esetre abban a régi példabeszédben, hogy nevetve szabad az igazat megmondani. Már pedig az ő felfogása szerint Blumauernek nem volt egyéb célja, mint hogy »folyvason és neveltségesen írjon és néminemű természet ellen való, igaz és jó értelemmel meg nem egyező szokásoknak álczáját tréfásan fölfedje.« A fordítás nehézségéről és a maga verseléséről beszámolva, nyugodt megelégedéssel jegyzi meg az olvasónak: hogy ha munkája nem tetszenék, csinálja jobban.² Alig jelent meg azonban az Aeneis, fekete felhő kerekedett a szegény író feje felett; mert minél jobban tetszett a közönségnek, annál inkább neheztelt érte az egyház. »S menydörögni és villámlani kezdett, írja Horvát István, papi karunknak ama balgatag nyája között, mely a fekete ruha alatt elfedi néha az emberséget, az észnek természeti szabad gondolkozását, és magának Krisztusnak szelíd, jámbor, békességes tanításait.« Megindult az áskálódás ellene a nádornál.³

Pedig Szalkay mennyit elhagyott a Blumauer Aeneiséből. A mi vagy a mi viszonyainknak meg nem felel, vagy az elbeszélés könnyű elevenségének árt, vagy a magyar ember természetével ellenkezik, vagy az őszinte hitet sérti, többnyire helyes érzékkel és találó ítélettel választja ki és veti el. Ez az eljárása nyilván arról tanúskodik, hogy eredeti tehetség ereje lüktetett benne, hogy vígsága, ötletessége és dévaj elevensége természeti adománya volt: de tanúskodik arról is, hogy a fordítás hűségére keveset gondolt, hogy a német költő művén eszme, élcz, fordulat tekintetében sokat változtatott. Blumauerhez fordul, mert hajlamával megegyezik; de csak szeszélyesen követi, ízlése, belátása, önállósága sokszor elvonja tőle. Aeneise ennél fogva szellemében Blumauerre vall: de kivételében erősen reányomja a maga bélyegét. Mindjárt az első ének bevezetésében összevonja a Junó és Aeolus párbeszédét. A mikor Junó a szelek istenét felszólítja, hogy Aeneas hajóit viharral pusztítsa el; s érte jutalom fejében a legszebb szobalyányával biztatja, Aeolus azzal mentegetőzik, hogy bajos a dolog, mert Austerje fekvő beteg, Eurusa az újságíróknál szolgál, az éjszaki szele a berlini kritikusok keze alatt hecticába esett s most számartejet iszik; Zephyrusát pedig a költők foglalták le: de mégis majd csinál vihart, csak Junó a jutalmat el ne felejtse.

¹ Dr. Szamosi János egyetemi tanár szíves közlése anyai nagyatyjáról.

² *Virgilius Aeneassa*, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. I. Rész. Bécs, 1792. 1—3 l.

³ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

A budai írónak semmi baja nem volt sem a bécsi ujságírókkal, sem a berlini kritikusokkal; azért Aeolus nála nem is szabadkozik, hanem a jutalom fejében azonnal kész Aeneas hajóira indítani szeleit. Szalkay a Jupiter isteni jóslatát s a Venus cigány-asszonyi szerencse-mondását is megrövidíti, a mennyiben ott Romulus és a római faj érintése után egyszerre a pápa és az egyházi uralom jellemzésére tér át, hogy színezése tömöttebb és sötétebb legyen; s a mennyiben itt a Didó történetét és az Aeneás magabemutató dicséretét egyszerűen mellőzi, s a hőst egyenesen Karthágóba indítja, hogy a cselekvény menete gyorsabb és élénkebb legyen. Kár azonban, hogy Karthágó leírását a maga pompás anachronismusaival elhagyja, mert a Blumauer mozgalmas képe valóban mulatságos. Sürög-forog az ember: itt udvari kápolnát, ott operaházat építenek, amott hidat emelnek a közepén szent Nepomukkal, mint a cseh Prágában; itt a városház már készen, a székes-egyház tornya még fölben, a gombja hiányzik; itt lelenczházat raknak, ott pinczét csinálnak, fölötte kolostorral. A régi Karthágóban az új idő alkotásainak tarka csoportja van felhalmozva, csak-hogy a múlt történeti szellemével való játékos ellentét annál meglepőbb és csattanósabb s a régi anyag új szövése annál érdekesebb és nevetetőbb legyen. Aeneást pedig mindez építkezéseknél sokkal jobban érdekli a közeli kávéház, melybe besiet és egy csésze kávé mellett a *Birodalmi Futárban* (bizonyosan nagy lelki gyönyörűséggel) olvassa végig a maga kalandjait: a trójai lángokból való menekülést, a tengeri vészt és hajótörést, hősies bátorságával egyetemben, mely már mind részletesen le van benne írva. Szalkay mindezt átugorja s az elbeszélést az Aeneás és Didó első találkozásával folytatja: de itt is sok részletet másképp ad. Míg egyfelől az élvsovár özvegyet két szakasszal kidomborítja, addig másfelől a Venus és Cupidó mesterkedéséből, a Didó és Ascán enyelgéséből számos vonást mellőz. Ellenben hosszadalmasan, ha nem is híven beszéli el a nagy lakomát, s mint erdélyi nem felejtí ki belőle a kolozsvári töltött káposztát. Majd ebéd végeztével, Blumauer szerint, ő is a színházba viszi vendégét, a hol épen Othellót játszó: a mint a hős megöli magát és elbukik, oly borzasztó taps támad, hogy a szegény bolondnak még pár-szor meg kell magát ölnie. Aztán következik a bál és zálogosdi, majd záloga kiváltása fejében az Aeneas elbeszélése Trója elhamvadásáról és a maga bújdosásáról.

Blumauer ezt az elbeszélést, mint Vergilius, két könyvben írja meg: ellenben Szalkay egybe szorítja össze. S ezzel az eljárással egyfelől megfelel a magyar ember természetének, mely a fölösleges szószaporitást nem igen kedveli, másfelől hódol a szerkezet törvényének, mely a kikerekítést követeli. Vergilius maga is vét e törvény ellen, a mikor a Didó regényébe, a cselekvény gyors sodrába, ezt a két énekes magánbeszédet bele illeszti, bár nem lehet tagadni, hogy a kegyes Aeneas átélt kalandjait a hős jellemének

megvilágítására, nemzeti és vallásos hivatásának feltűntetésére művészi tudja értékesíteni, mert az emberekkel, természeti elemekkel és olympi istenekkel való küzdelmek között egyénisége teljesen megnyilatkozik, felséges célja mind fényesebben ragyog. Aztán a költő mesteri színezése, a természeti képek és érzelmi hevülések változatos és gazdag festése is feledtetni segít a szerkezeti vétségét. De sem az elbeszélés vallásos vonatkozásai, melyek a római közönségnek ép oly édesek, mint igézőek voltak, sem a költő csillogó leírásai, melyek mai nap is megragadnak és igazán gyönyörködtetnek, sem a hős alanyi hangulatai, melyek az érzések egész körére kiterjednek, nem nyújtanak elég alkalmas anyagot a travestiára: épen azért feldolgozásában nem egyszer a Blumauer képzelete is kifárad, leleménye ellankad, s ötletessége léha csevegésbe vesz. Mert a vallás és képviselői ellen való szakadatlan támadása, gúnyos hitetlenkedése olykor bizony unalmassá és üressé válik. Szalkay okul a tanúlságon, s műértő kézzel válogatja ki és hányogatja el eredetijéből azokat a mozzanatokat, melyek az események kapcsolatában az összefüggést és folyamosságot hátráltatják, s nem egyebek a volt jezsuitának a hivalkodó hitelenséggel való nyegle kaczerködésainál, egyszer a képmutató kenetesség, másszor azonban a valódi vallásosság rovására. Ez az a felvilágosodás, mely a végtelenségben nyilvánlik. Szalkay is a felvilágosodás embere, de józan mérséklettel. Szívéből kaczag az olympi istenek mulatságos helyzetein és bohóczi szerepein, tartózkodás nélkül űz tréfát, nem ritkán éles gúnynyal és magyaros egyeneséggel a pápákkal, papokkal, barátokkal és apáczákkal; de az igazi hitet, a szívnek fölemelő és boldogító zálogát a jövőre nem érinti; sem ki nem neveteti, sem pelligerre nem viszi. Ez nagy különbség közte és eredetije közt. Az ő Aeneise kétségtelenül sok helyen erősebb, élce vaskosabb, kifejezése nyersebb, egész előadása darabosabb: de a vallás iránt való felfogása minden esetre komolyabb és nemesebb, minek meggyőző igazolására szolgálhat épen a Blumauer második és harmadik könyvének összevonása és egybeszorítása.

A második éneket a trójai vézsről még meglehetősen híven követi, csak egyes apró részleteket mellőz vagy alakít másképp. Így kimaradt a híres falónak a Noé bárkájához való hasonlítása, a trójai népnek bámészkodó vizsgálódása, a Sinon bemutatása és a hitetlenek anathémával való fenyegetése; valamint a trójai lányok hazafias vállalkozása, hogy harisnyakötőkkel segítik a falovat a városba behúzni; aztán kimaradt a trójai harcosok görög ruhába öltözése, az Aeneás erkölcsi elmélkedése Helena legyilkolásáról, égi látománya a perspectiván keresztül; a helyett Venus az ígért földét, Látiumot mutatja meg neki; s végre kimaradt az Aeneás farkasbundájának emlegetése, az Anchises gyorsaságra intő felszólalása, s a Kreusa jelenetéből néhány apró vonás, mik inkább a fordítás szükségének, mint a fordító szándékának estek áldozat-

túl. De e kihagyások, akár önkényesek, akár önkénytelenek, nem sokat változtatnak sem az elbeszélés jellemén, sem a cselekvény menetén. Annál lényegesebb és jelentősebb az a változtatás, melyet Szalkay a harmadik éneken végbe visz; mert az Aeneás bújdósásának összevonásával a vallás és képviselői ellen való csufondáros támadásokat belőle kirekeszti, s ezzel az elbeszélést hamarosan kikerekíti és befejezi még a második könyv keretében. Az Aeneás bátorító beszédéről, hogy a trójaiak városuk elpusztulása miatt ne búsuljanak, jó bort és szép asszonyt másutt is találunk, azzal tér át bújdósásának leírásához, hogy a két ének összekötése végett egy önálló versszakaszban elmondja, mikép a biztató szó nem hangzott hiában: a hontalanok ugyancsak megvidultak, s már a jövő nyereségre puffra ittak egészségére kivilágos virradtig! Aztán rajzolja, hogy indul el és bolyong Aeneas Trácia, Délos, Kréta, Actium érintésével a nyílt tengeren, a Scylla és Charybdis között, míg a gibraltári szorosig hányódik, s onnan hogy menekszik a nagy inquisitor elől és jut el Mária-Czellen, Henegán, Lisabonán, Ó-Budán, Párison és a tokaji Hegyalján keresztül Karthágóba. De mindezt inkább csak megérinti, mint részletezi, s csak a délosi főpapot és a spanyol inquisitort csipkedi meg. Minden egyéb vallásost, csodást, bűbájost, papokat, barátokat, apáczákat egészen mellőz; a mi az ő kiméletesebb gondolkozásának és nemesebb érzületének kétségtelen bizonyossága. Nem pellengérezni akar: hanem csak mulattatni. Azért Blumauert nem követi a végletességbe, az olyan maró gúnyba, a minő Helenosnak, az Apolló udvari papjának tanítása a világ bolondításáról:

Magad ne higyj, de hitessd le
A világgal szent szavad,
S pénzzel áraszt örömet el,
Nem kell, hogy te elragadd.
Légy úr, s legyen neved szolgál,
Ne kérd, bár más joga volna,
Mit elvehetsz ten-magad.

A világon a világot
Sötétséggel keverjed,
Zavarosban jó halásznod,
Biztos így a győzelmed.
Csak az Istent valld uradnak,
És ha haddal megtámadnak,
Más hadd vijjon helyetted!

Hogy ha ketten perlekednek,
Légy harmadik, ki örül;
Ki neked árt, mondd: eretnek,¹

¹ Ez a három sor a párisi kiadásból.

S a mit adnak kölcsönül
Tartsd tiednek . . Jól megjegyezd,
S változatlan hirdessed ezt
Utódidnak örökül!

A papok haragja és bosszúja mégis ellene támad, súsárlá-saikkal mind addig dolgoznak megrontásán, míg a jószívű főherczeg akarata ellenére is, mint Horvát István mondja, a bő tudománynyal ékeskedő titkárt hivatalából el nem bocsátotta.¹ Szomorúan jellemzi mind az idő nagy változását, mind a mi befolyásos embereink vak elfogultságát, hogy a míg Blumauer Austriában, igaz, a bölcsészi szellemű II. József szabadabb uralkodásának idejében, a nagy forradalom kitörése előtt, a legmagasabb körök tetszésével és támogatásával találkozott, sőt egyenesen az udvarba is bejutott, mert *Marianna* főherczegnő az előfizetői közzé tartozott;² addig Szalkay Magyarországon, a félemedett Ferencz király korában, a nagy forradalom féktelenségeinek és öldökléseinek hatása alatt, kiméletesebb gondolkozásának és nemesebb érzületének daczára munkája áldozatául esik: s pályája, emelkedése, egész jövője egyszerre megszakad. A nádor becsülése és vonzalma sem tarthatja meg, mert ő is a befolyásos körök kívánatának politikai eszélyesség- és illendőségből engedni kénytelen: de kegyelme iránta legalább arra jó, hogy valami csekély nyugdíjat rendeljen számára. Ebből éldegélt, vagy nyomorkodott aztán Szalkay Budán, szánakozásra méltó inségben;³ de kedvencz költőjéről s a fordítás folytatásáról le nem mondott; mert más örömet szíve már úgy sem ismert e mulandó, s annyi viszontagságokkal küzködő életben, ismét a saját szavaival éljünk, mint azt az egyet, hogy valóban megbizonyíthassa, mikép hazájának szolgálatára igyekezett.⁴ A munka elkészült, de kiadásáról szó sem lehetett; ő mind a mellett reménykedett, hogy a kéziratot értékesíteni tudja, s felajánlta Széchenyi Ferencz grófnak,⁵ a bőkezű gyűjtőnek, ki Blumauernek is előfizetője volt.⁶ A gróf azonban vagy az árat, *száz aranyat* sokalta, vagy az uralkodó áramlatot, mint udvari ember, követte: az ajánlatot el nem fogadta. Az író reménye meghiúsult, fáradsága kárba vezett, tengődve szűkölködött tovább, míg 1804. augusztus 19-én a könyörületes halál meg váltotta szenvedéseitől.⁷ Özvegyére nem hagyott egyebet, mint kéziratát, mely az első három könyvön kívül maig sem látott világot.

¹ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

² *Blumauer*: Virgils Aeneis. Erster Band. Wien, 1784. 1 l.

³ *Horvát István*, Pest, 1805. augusztus 4-ről.

⁴ *Virgilius Eneassa*, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. II. Rész. Kéziratban 1—2 l.

⁵ *Horvát István*, Pest, 1805. november 26-ról.

⁶ *Blumauer*: Virgils Aeneis. Zweyter Band. Wien, 1793. 7 l.

⁷ *Zierer Károly*, budapesti, tabáni plebános értesítésc. 1894. szept. 27-ről.

A mikor P. Horvát Endre a Szalkay és műve sorsáról értesült, legottan arra gondolt, hogy a kéziratot kiadassa, s a nyomtatás költségeinek fedezésére már talált is egy derék Maecenást.¹ Szándékáról azonban csakhamar le kellett mondania. Előbb az özvegy lakására nem akadtak, bár Horvát István és Vitkovics Mihály eleget fáradozott benne; aztán a tetemes ártól riadt vissza, melyet sem Maecenása, sem maga le nem fizethetett. A helyett, talán már most megvillan agyában, — de csak esztendők múlva, 1812-ben érleli meg, — elhatározza, hogy a Blumauer Aeneisét maga fogja lefordítani.

IV.

Horvát István a költő ez elhatározásának melegen örvend, mert úgy hiszi, hogy ebben a munkában mód nélkül szerencsésen dolgozhatik, s a nemzeti irodalomnak dicsőségére lehet.² Ő az, a ki a travestált német Aeneissel megajándékozza, hogy mielőbb magyarul kapja vissza;³ ő az, a ki 1813 januárjától egyre bizgatja, hogy a karthágói szerelmes énekeit szíven viselje, s gúnyolni siessen:⁴ de kedves Andorának egyelőre sok egyéb a dolga s csak a télire igéri meg. Azonban kérve kéri, hogy ne sürgesse a fordítást, mert a mi gyorsan készül, rosszúl készül; aztán úgyis mindegy, előbb vagy utóbb, mert arról álmodni sem lehet, hogy nyomtatásban megjelenhessen.⁵ Ime, fiatal fővel vállalkozni akart a Szalkay kiadására, s eszébe sem ötlött, hogy lehetetlenségre vállalkozik; most bővebb tapasztalattal már eleve látja, hogy legfőlebb a későbbi nemzedék gyönyörködhetik jó kedvében: ám nem bánja, szívesen ír, csak műve kézírásban legyen meg, csak az utókorra valamiképp eljusson. Horvát István belenyugszik a haladékra, de november havában figyelmezteti, hogy a téli sáros időben szorgalmas legyen, a nevetető bécsi költőnek enyelgő gondolatait fordítgassa, mert rövid az élet és sokat kell dolgoznunk.⁶

A költő bele merül az olvasásba, Blumauer és Szalkay összehasonlító tanulmányába; s arra az eredményre jut, hogy egyikök alkotása sem sikerült. Bizik magában, hogy ő jobban meg fogja csinálni s minden szabad idejét a télen erre a munkára szánja. Könnyen és kedve szerint kíván dolgozni, minden sürgetés és kényszergetés nélkül, a mint ihlete és szeszélye villan; annyival inkább, mert a maga gondolatait, ötleteit s velők a maga lelkét kívánja beleönteni.⁷ Teljes szabadságot enged magának mind az

¹ *P. Horvát Endre*, Győr, 1805. szeptember 14-ről.

² *Horvát István*, Pozsony, 1813. január 11-ről.

³ *Horvát István*, Pest, 1813. május 23-ról.

⁴ *Horvát István*, Pozsony, 1813. január 11-ről.

⁵ *P. Horvát Endre*, Tét, 1813. október 28-ról.

⁶ *Horvát István*, 1813. november 19-ről.

⁷ *P. Horvát Endre*, 1813. december 10-ről.

eszmékre, mind a kifejezésekre, mind az alakra nézve; ily módon inkább önálló travestiát, mint fordítást készít. Az egész télen csak az első éneket végzi el; a mint maga vallja róla, Vergiliushoz hívebb és épen azért hosszabb, mint Blumauer; s a magyar átdolgozásból keveset vesz át. A mikor barátjának Ferenczi János által mutatóba elküldi, ismételve felszólítja, hogy olvassa meg figyelemmel és olvastassa el meghittebb barátaival is, aztán írja meg ítéletüket is róla, ha valjon érdemes-e folytatnia, nehogy a bakot hiába nyúzza. Attól függ, hogy a nyáron még egy-két éneket elővegyen.¹

Horvát István elragadtatással felel. Levele kétszeresen érdekes, először a travestált Aeneis, másodszer a nemzeti eposcia tekintetéből; mert belőle nemcsak arról értesülünk, hogy ő és barátjai miképen gondolkoztak a P. Horvát Endre kísérletéről, hanem arról is, hogy már ebben az időben megpendül az *Árpád dicsőítésének, s a honfoglalás eposciában való megörökítésének eszméje*. A hazafi-lélek sóvár álmodozása, mely a borongó jelenért a múlt ragyogásában keres magának vigaszt, már megnyilatkozik a Virág Benedek kis körében, s a Magyar Századok férfias írója verssel készül üdvözleni és felszólítani költőnket, hogy nagy eleink büszke diadalmát elzengje. Mert alig szállt meg *Zircz emlékezetében* a hősi dicitó, a pesti írószág már énekesében az Árpád dalnokát látja és magasztalja, ki a kor hangulatának kifejezésére hívatott. Ime az eszme, aztán tovább érlelődik a közönség lelkében, s megvalósítása egy rövid évtized alatt a közkivárat betöltéseként jelen meg, úgy hogy a *Zalán Futása* már országszerte riadó tapssal találkozik.

»A travestált Aeneisnek első könyvét, mondja a levélíró, kimagyarázhatatlan örömmel vettem. Nagyrabecsülöm én ezen munkádat, nagyra mindnyájan, kiknek olvasni adtam. Virág, Kulcsár, Vitkovics, Szemere (s ezeken kívül, kik hiteles emberek s neked is barátaid, nem látta senki kéziratodat) egyet tartanak velem és kérten kérnek, hogy végig kidolgozd. Virág nem sokára versével meg fog tisztelni és arra kérend a nemzet nevében, hogy végezvén mostani víg munkádat, mely még inkább el fog készíteni szándékunkra, Epicumhoz kezdj. Csak Te adhatsz ily remek munkát a hazának, csak nyelveden zenghet méltón *Árpád fejedelem*, alkotója dicső nemzetünknek. Bizonyosága ennek Zircz emlékezte, melyben ha szántsándékkal akarnék is hibát keresni, nem találnék egyebet a nagy tömötségnél. A ki oly silány tárgyat oly felségesen tud énekleni, mennyire viheti a felséges tárgyakat. Kedves Andorom, fogadd szómat és szenteld magad egészen a nemzeti literaturának. Hidd jövendőlésemből, mennyit tehetsz. Erősek vállaid, mint Atlaszé voltak, megbirkózhatsz minden nagy munkával. Merned és kezdened köll, s folyton folyjni fog kezed alatt a szerencsés munka. Nem a hízkeledés, hanem a meggyőződés

¹ P. Horvát Endre, 1814. február 12., május 25-ről.

szól belőlem, tudod, ritkán szoktam magasztalni valakit, s a gyáva tudós sereg inkább keménységemet kárhoztatja, mintsem magasztalásaimat dorgálná. De, hogy oda visszatérjek, honnan félreceptam, az Aeneis első könyvében tehát semmit el ne változtass, hanem serényen fussed odább pályádat és könyvenként küld le azt hozzám. Nálam menedék-helyet talál írásod, mert semmi orthodox vagy pietista be nem léphetik könyves tárházamba. Magadnál ne tartsd dolgozásodat, vagy ha tartod is, senkinek ne mutasd. Győrtt én még igen nagy és sok Mária-képet láttam, sok vörös övű papot szemlélttem, pedig ezeknek üldöző körmeikbe akadni galyibás lenne. Ferenczítől már is hallottam, hogy Takács József olyat beszél, mintha a győri papok mozognának Aeneisedért. Meglehet, hogy ezt csak Takács költötte. Te azonban vigyázz vigyázz és dolgozzál.¹

Am minden biztatás hiában. Az epicum írása egyelőre elmarad, a travestia folytatása megszakad. A költő két ismerős plébános unszolására elvállalja a francia katechismus fordítását deák-ból, előbb ez tartja vissza az Aeneistól;² majd azért halogatja, mivel csakugyan zörgött a haraszt. Nem a papok, mivel ezek alig tudtak róla, s ha tudtak is, mélyen hallgattak; pedig ha neheztelnek vala érte, bizonyosan meg nem állják szó nélkül, — hanem a világiak susogtak, s úgy látszik, köztük épen Takács József a legserényebben.³ P. Horvát Endre, ily körülmények között félre tette az írást, mert különben is ritka tehetsége volt a halogatásra: s ha dolgozott, legfőlebb éjjel dolgozott, mert nappal a meglepetéstől való félelmében nem mert.⁴ A tél illetéknép minden eredmény nélkül mult el; s a mikor barátja a következő év nyarán újra megsürgeti, röviden azzal válaszol, hogy haszontalan minden izgatás; mert egy az, hogy olyan fanyar bortól, a minőre most szorult, az ördögnek se lenne kedve tréfálni, más az, hogy az első énekért is csaknem megégett a körme.⁵

A munka így megrekedt. Csak négy esztendő múlva jó szóba még egyszer, a mikor a travestált Aeneist barátjától újra kéri.⁶ Valjon a Szalkay fordítását, vagy a maga rég küldött kéziratát, biztosan el nem dönthető; de halogató természetéből s fejlődő elnehezedéséből következtetve, minden valószínűség szerint nem a folytatásra, hanem a megsemmisítésre gondolhatott. Annyi bizonyos, hogy a magyar Aeneis párisi kiadása nem az ő munkája, hanem *Vajai László*, nyugalmazott kapitány fordítása, melyet Aradon, 1814-ben végzett. Dr. *Márki Sándor*, ki Blumauer negyedik első könyvét maga is lefordította és közölte, figyelmeztetett ben-

¹ *Horvát Isván*, Vaál, 1814. július 31-ről.

² *P. Horvát Endre*, Tét, 1814. november 19-ről.

³ *P. Horvát Endre*, Tét, 1814. november 19-ről.

⁴ *Ugyanaz*, ugyanott.

⁵ *P. Horvát Endre*, Tét, 1815. július 8-ről.

⁶ *P. Horvát Endre*, Tét, 1820. január 30-ről.

nünket, hogy az aradi főiskolai könyvtárban szintén van valami travestált Aeneis Vajai Lászlótól. A kézirati másolat 1825-ből, a párisi kiadásnál *nyolcz* évvel korábbi időből való, s benne örvendő meglepetéssel ennek eredeti szövegére ismertünk. Ime, végre megkerült a párisi kiadás szerzője is. A P. Horvát első éneke hívebb volt Vergiliushoz és épen azért hosszabb is: ennek az első éneke pedig a Szalkay fordításának felhasználásával egészen Blumauer nyomán halad; még a Szalkay kihagyásait és rövidítéseit is kipótolja. S nagyon téved Toldy, mikor azt állítja, hogy a párisi kiadás a Szalkay *teljes* kiadása, az utolsó három könyv kivételével, mely a névtelen kiadótól ered;¹ mert a mint a két munka összehasonlításából s a párisi kiadásnak előszavából meggyőződhetünk, Vajai csak a három első könyvben merít Szalkayból, kinek hátrahagyott kéziratát nem ismerte, sőt lételet sem sejtette.² Szalkay az első könyvet 17, a negyediket 1 szakasszal megrövidíti, s a második és harmadik könyvet 131 szakasz helyett 70-ben foglalja össze, Vajai pedig mindeniket ugyanannyi versben adja, mint Blumauer.

Ime, a Blumauer közvetlen hatása — négy fordítóban; s azok között szerepel P. Horvát Endre, kiről az irodalomtörténet nem is álmodott. Zircz emlékezete, Árpádja kisebb verseivel együtt költői egyéniségének csak egyik oldalát tárják elénk, másik oldalát Borkóstolója, Aeneise satiráival és epigrammaival egyetemben mutatják be. Bár e pajkos és gúnyos alkotásai nagy részint elvesztek vagy lappanganak ugyan; de megmaradt apróságából és levelezése adataiból kétségtelenül kiviláglik, hogy a víg és dévay műzsának is sokat és örömet áldozott.

SZÉCHY KÁROLY.

¹ *Toldy-Gyulai*: A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1878. 141 l.

² *Blumauer átöltöztetett Aeneise*. Fordította s Virgil végső három könyvének átöltöztetésével megtoldta W. X. Y. Z. Páris. 1833. 4—5 l.

